

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Геронтологія як пріоритетне вчення мудрості в системі якості людського довголіття	6
1.1. Загальноприйняті підходи мудрості в геронтології як енциклопедії війни у якості людського довголіття	6
1.2. Нейрофізіологічні чинники людського довголіття в геронтології	61
1.3. Основні ціннісно-сміслові критерії оцінювання людського довголіття в геронтології: Життя, Мудрість, Природа.....	77
Розділ 2. Шляхетна конституція людського довголіття в геронтології	89
2.1. Криптоаналіз розуму серця: ядерна семантика шляхетно-імунного способу якості людського довголіття в геронтології.....	89
2.2. Ферментний метод ментально-медіального угруповання гіпоталамусу людського мозку в системі геронтології	93
2.3. Контррозвідувальний концепт воєнної квантової безпеки в геронтології	113
2.3.1. Метод воєнної квантової безпеки у контррозвідці	113
2.3.2. Нова концептуальна модель контррозвідувальної діяльності в Україні.....	122
2.3.3. Патріотична ідея громадянського суспільства в контррозвідці	129
2.3.4. Парадигма міжвідомчого партнерства у сучасному квантовому світі: міжнародний сектор безпеки в геронтології.....	137
2.3.5. Основні геронтологічні напрямки діяльності оборонного відомства України.....	145

Розділ 3. Конвергентний вплив у геронтології як механізм якості людського довголіття	149
3.1. Квантово-переорієнтаційні прийоми впливу на якість людського довголіття.....	149
3.2. Шляхетно-кодова династія як цифровий формат безсмертя в геронтології	155
3.3. Стан та перспективи розвитку мудрості українства як якісного довголіття в Україні та світі.....	163
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	182

ВСТУП

У сучасну епоху новітніх цифрових комунікацій міжгалузева сфера геронтологія є надзвичайно актуальною. Адже сьогодні весь світ, зокрема й наші західноєвропейські партнери, відчув не лише глобальну пандемію коронавірусу, а й повномасштабне вторгнення путінсько-російської агресії на нашу рідну українську землю. Тому, як ніколи, людству потрібно замислитись, як повноцінно жити по-новому в умовах масових епідеміологічних захворювань та сучасних реаліях воєнного часу. Більше того, як здійснити на своєму життєвому шляху (на ниві совісті і честі) якість людського довголіття саме під час повномасштабної фази війни українського народу з путінсько-російською ордою.

В означеній праці автори не озвучують жодного слова щодо визначення геронтології про старість, оскільки про неї мова не йде.

Метою наукової праці є розкриття та забезпечення в людському організмі субстанційних антитіл імунного характеру завдяки архетипно-ментальній змістовності в контексті шляхетної конституції особи на рівні воєнних державних інтересів та інформаційного суспільства знань. Саме така квантова вакцинація Людини як нейромодуляція ядерного таламусу і є запорукою успіху в геронтології. В силу цього квантовий інтерфейс Людини постає як надпотужний ретранслятор випромінювання енергії світла, що рухається з неймовірною швидкістю. До такої швидкості, умовно кажучи, не здатні залучитись будь-які частинки мікробіологічного світу, що становлять відповідне епідеміологічне середовище біогенного типу (штаму).

Крім того, вважається, що саме Україна як правовий суб'єктор світової шахівниці є тим «урожаєм» інформаційного капіталу мудрості із історично обумовлених зернин віри, волі та самобутності українського народу. Така достовірна і незламна її сила духу квантово (надпотужно точково та дискретно) випромінює сяйво у вигляді якості людського довголіття.

Адже Час вибрав нас, а ми увібрали в цей геронтологічний Час як енциклопедію війни у якості людського довголіття на тлі докорінних змін (переломно-кризового характеру та повномасштабних війн) у світовому процесі. Ось таку процесуальну філософію фундаментальних знань щодо геронтології як енциклопедію війни у якості людського довголіття і намагаються висвітлити автори.

Від авторів

РОЗДІЛ 1.

ГЕРОНТОЛОГІЯ ЯК ПРІОРИТЕТНЕ ВЧЕННЯ МУДРОСТІ В СИСТЕМІ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО ДОВГОЛІТТЯ

1.1. Загальноприйняті підходи мудрості в геронтології як енциклопедії війни у якості людського довголіття

У сучасних умовах глобалізаційних змін розгляд нагальної потреби геронтології як енциклопедії війни у якості людського довголіття першочергово пов'язаний з науковим визначенням поняття «феноменологія мудрості». При цьому, необхідно зазначити, що в синонімічному ряді поряд із цим терміном у науці використовуються й інші. Такі базові елементи вчення мудрості, як софійність, вміння, майстерність, кмітливість, толерантність, розсудливість, вираженість тощо були ґрунтовно основоположені ще давньогрецькими філософами: Піфагором, Платоном, Аристотелем, Діогеном. Крім того, необхідно акцентувати увагу на епоху життя таких відомих мудреців і пророків VIII – III ст. до н. е. (період «осьового часу»): Конфуція і Лю-Цзи в Китаї, Будди в Індії, Заратустри в Персії, старозавітних пророків Ілії, Ісайї, Ієрамії в Палестині, Гомера, Геракліта тощо. Саме «осьовий час» породив світові релігії, філософію мудрості, сформував уявлення про людство, його цінності та ідеали.

Адже філософія різних часів і народів намагались відшукати одвічне таїнство мудрості як якості людського довголіття. У цьому змісті саме вивчення історії розвитку феноменології мудрості є сьогодні актуальною, оскільки ідея порядку в контексті духовного капіталу мудрості розглядається незаперечною цінністю. У світовій історії це примушує людину, хоче вона того чи ні, системно рухатись у певному напрямі. При цьому, головною темою філософствування давніх мудреців був світ як єдине, упорядковане ціле, як «космос», наділений розумом і душею. І хоча мислителі в пошуках порядку нерідко звертались до Бога, «природна організація порядку» вважалась саме тією домінантою, що має бути розумним впорядкуванням в основі

духовного капіталу мудрості. У систематизованому вигляді цю ідею вперше оприлюднили давньогрецькі мислителі.

У цьому контексті, спираючись на давньогрецьку традицію, сучасна вітчизняна дослідниця І. Степаненко вважає, що: «Природний, космічний і божественний порядок, який мав для стародавніх греків первинне значення, уявляв собою своєрідну проекцію законів людського життя. Піфагорійці наділяють всезагальне буття душею. Емпедокл каже про властиві цьому буттю елементів любові та ненависті. Анаксагор та Діоген Аполлонійський приходять до поняття всеорганізуючого духу» [128, с. 21]. Саме такий ракурс розширює лексико-семантичне поняття геронтології як феноменології мудрості.

За цих умов для визначення поняття геронтологія як «феноменологія мудрості», варто зазначити Дух «як цілокупне, творче, енергетичне джерело світу, невід'ємними властивостями якого є Благо, Мудрість, Істина та Краса» [128, с. 24]. Ці уявлення про неподільні ознаки Духу, про його існування, слугують подальшому розвитку у християнському світогляді і постають як смислові константи поняття феноменологія мудрості. «Для християнського світогляду Бог – це надсвітовий Дух, який вільно творить не тільки природу, але й людину. При цьому складається уявлення, що людина лише частково належить природі» [128, с. 26].

У дусі поглядів давньогрецьких мислителів необхідно розглянути вчення Цицерона, за яким правити в державі повинні найкращі. «Тому, якщо вільний народ вибере людей, щоб довірити їм себе, – а вибере він, якщо тільки піклується про своє благо, лише найкращих людей, – то благо держави, безсумнівно, буде вручено мудрості найкращих людей... Тим більше, що сама природа влаштувала так, що не тільки люди, що перевершують інших своєю доблестю і мужністю, повинні мати зверхність над слабкішими, але й ці останні охоче коряться першим» [67, с. 83]. Рабство теж обумовлене самою природою, яка дарує кращим людям панування над слабкими для їх же користі. Мудрий же державний правитель, згідно з Цицероном, повинен бачити й угадувати шляхи і повороти в справах держави, усіляко сприяти міцності і довговічності держави.

Особа, що відає справами держави, повинна бути мудрою, справедливою, витриманою і красномовною. Вона повинна бути обізнаною у державознавстві і «володіти основами права, без знання яких ніхто не може бути справедливий». Досвід минулого, на його думку, показує: держава така, якими є люди, що займають у ній найвище положення.

«Зло не тільки в тім, що проступки здійснюють перші особи, а в тім, що знаходилась значна кількість тих, хто їм наслідуює» [67, с. 84].

Таким чином, Цицерон вважав науку і мистецтво як одне органічне ціле, що вимагає не лише знань і чеснот, але й уміння практично їх застосовувати в інтересах справедливості та загального блага як завдання мудрості.

Крім того, поява християнства як світової релігії, зокрема, в межах Римської імперії стала важливим фактором оновлення світу, пошуку нової моделі життєстрою. Виникнувши в I ст. н. е. з вчення невеликої іудейської громади Єрусалима, воно, за п'ять століть, поширилося на всі народи Середземномор'я, а потім і всієї Європи, вплинуло на суспільно-політичну думку.

Основні твори раннього християнства з'явилися в другій половині I – середині II ст. З них 27 було канонізовано і склали Новий заповіт. Серед них чотири євангелія, 21 послання апостолів і Одкровення св. Іоанна Богослова. Таким чином, Біблію (Святе Писання) склали Старий і Новий Заповіт.

У книгах Нового заповіту засуджувався рабовласницький Рим – «царство диявола», «диявольський світ зла і насильства», римські імператори, особливо звір-антихрист Нерон – гонитель християн. В Одкровеннях Іоанна Богослова передвіщається загибель Риму – «великої блудниці». Християни чекали другого пришестя Месії, Христа-спасителя, божого посланника, що зруйнує царство зла, повалить гнобителів «у геєнну вогняну» [49, с. 42]. Існуючі держави, як установлення людини, засуджувалися. Їм протиставлено Царство небесне як найдосконаліше і найсправедливіше, де трудящі «не будуть уже... жадати і не буде палити їх сонце і ніяка спека» [49, с. 43].

Учні Христа проповідували смиренність і непротивлення злу насильством: «не противтеся злomu», «любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто вас проклинає, творить добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує». Головне ж – чекання близького пришестя Месії: «Се, гряду незабаром, – говориться в Новому заповіті, – і відплата Моя зі Мною, щоб воздати кожному по справах його» [49, с. 44].

Відповідно до традиції Стародавнього Сходу Біблія проповідує божественне походження усякої влади і покірність їй. «Усяка душа да буде покірна вищій владі; адже немає влади не від Бога, існуючі ж влади від Бога встановлені. Тому той, хто противиться владі, проти-

виться Божому установленню», – говориться в «Посланні до римлян» апостола Павла [67, с. 46].

Іншими словами, християнство – це революція в античному світі в поглядах на людину, що вимагала його духовної свободи, рівності і загальнообов'язковості праці. Християнські громади організувалися на колективістських началах, зі спільністю майна, праці, трапез. «Якщо хто не хоче трудитися, той не їж». Засуджувалися багаті: «Легше верблюду пройти крізь голкове вушко, ніж багатому увійти до Царства Божого» [67, с. 53]. Пропаганда божественного «закону свободи», рівності всіх перед Богом («Немає іудея, ні грека, немає раба, ні вільного, немає чоловічої статі чи жіночої, – тому що усі ви одне в Ісусі Христі»), принципу еквівалента – «рівним за рівне» («І як хочете, щоб з вами поводитись люди, так і ви поведіться з ними») відображала давні природно-правові ідеї і уявлення [67, с. 54].

Біблія надає значну роль закону в подоланні пороків людини. «Не думайте, що Я прийшов порушити закон чи пророків; не порушити прийшов Я, але виконати». Заохочуються виконавці закону, «тому що не слухачі закону праведні перед Богом, але виконавці закону виправдані будуть» [36, с. 111]. При цьому чинність закону поширюється лише на прийнявших його, «на тих, хто стоїть під законом». Закон свідчить про правду Божу і має владу над людиною, поки вона жива. Вище закону – віра. «Закон свят», – проголошується в Біблії. Його божественне походження підтверджується притчею про передачу Господом через пророка Мойсея кам'яних скрижалей з викарбованими на них заповідями. Із десяти заповідей, що стали канонічними, перші чотири присвячені релігійним догмам, п'ята – вимога шанувати батьків («Шануй твого батька і мати твою, щоб довгі були дні твої на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі»), а інші – застереження від карних злочинів («Не вбивай», «Не чини перелюбу», «Не кради», «Не свідкуй неправдиво на ближнього твого», «Не бажай будинку ближнього твого; не бажай дружини ближнього твого, ні раба його, ні вола його, ні осла його, нічого, що в ближнього твого») [36, с. 213]. Таким чином, норми заповідей вимагають недоторканності людського життя, власності, доброчесної поведінки. Слідування заповідям – шлях істинний, проголошується в Біблії.

Суд також «справа Божа». Бог дав напуття суддям через пророка Мойсея: «вислуховуйте братів ваших, і судіть справедливо... Не розрізняйте осіб на суді, як малого, так і великого вислуховуйте; не бійтеся обличчя людського, тому що суд – справа Божа, а справу, що для

вас важка, доведіть до Мене і Я вислухаю її». Таким чином, «вищою судовою інстанцією» проголошувався Божий суд.

До середини II ст. керівництво християнськими громадами переходить у руки єпископів, пресвітерів, дияконів, що утворили клір. Єпископи різних громад установили між собою міцні зв'язки; була проголошена всесвітня церква. «Поza церквою нема спасіння», «без єпископа немає церкви», «на єпископа належить дивитися як на самого Господа», – учило духовенство. Привласнивши монопольне право проповідувати і тлумачити християнське вчення, духовенство розробило складну систему обрядів, служб, догм, використовуючи ряд положень інших релігій (наприклад, мітраїзму) і філософських шкіл (стоїків, гностиків). Загальні трапези були замінені причащенням, апостоли – слугами і гінцями єпископів, рівність віруючих – нерівністю між кліром і мирянами. Засудження імператорської влади змінилось союзом з нею, розподілом світської і духовної влади, закликом до віруючих: «Віддавайте кесарю кесарево, а Боже – Богові». З IV ст. імператори вже були змушені зважати на церкву і навіть шукати в неї підтримки. За імператора Костянтина християнство було оголошено спочатку рівноправним з іншими релігіями, а потім і державною релігією (324 р.) [36, с. 123].

Значний вплив на розвиток ідеології християнської церкви справило вчення єпископа з Гіппона (Північна Африка) Аврелія Августина, прозваного Блаженним і канонізованим церквою як святого і вчителя церкви. У знаменитих творах «Сповідь» і «Про Град Божий» філософ наполягає щодо дотримання християнських моральних заповідей, які повинні закріплюватися законами або звичаями держави. При цьому викладені основні положення християнської концепції світової історії, характерними рисами якої є божественна зумовленість, фаталізм.

Августин писав, що вся історія людства є розвитком двох держав: «Граду Божия» і «Граду земного» – гріховного, у якому царює диявол. Держава земна – створення людське, її ціль тимчасова, що створена насильством, тримається примусом. Тільки до церкви, як до земного прообразу божественного порядку, підходить визначення держави, дане Цицероном, тому що лише в ній право та істинна справедливість. «Град Божий», стверджував Августин, заснований на любові до Бога, що доходить до презирства себе. «Град земний» заснований на любові до себе, що доходить до презирства Бога [8, с. 86]. Така держава визначається ним як зібрання людей, об'єднаних суспільним зв'язком. В її основі лежить суспільний договір, зміцнений законом чи звичаями держави. Але в порівнянні з «Градом Бо-

жим» вона позбавлена вищої моральної сили і має єдину мету – «охорону земного світу», підтримку соціального порядку. Гріховність державно-правового життя виявляється, відповідно до Августина, у пануванні людини над людиною, в існуючих відносинах покори, панування і рабства. Такий порядок філософ називає «природним». Рабство не створене ні природою, ні правом народів: «гріх – перша причина рабства» [67, с. 116].

У цьому сенсі форми правління розрізняються Августином залежно від виконання обов'язків, покладених на верховну владу. Головними з них мислитель вважає моральні і релігійні обов'язки, повагу до Бога і людини. Несправедливого правителя, як і несправедливий народ, філософ іменує тираном, несправедливу аристократію – клікою. Держава, в якій ігнорується право як справедливість, є загиблою державою. Якщо в державі зберігається справедливість і повага до релігії, то усі форми правління, так само як і авторитет і повноваження влади, стають гідними того, щоб їм підкорятися. Християнська держава – зразок «Граду земного».

Праворозуміння геронтології як мудрості проявляється в міркуваннях Августина щодо обов'язків, що якісно визначені законами природними, божественними і людськими. Цим законам слід підкорятися, але люди їх часто переступають. Божественний закон велить «зберігати порядок природний і забороняє його порушувати...». Можливістю жити за законами Бога можуть скористатися лише обрані, праведники. Всі інші повинні страждати. Усі державні і соціальні інститути, а також правові норми є результатом гріховності людей. Це виявляється в пануванні людини над людиною, у відносинах управління і підлеглих. Пізнати суть держави і права, волі і справедливості, закону і порядку можна тільки за допомогою Святого Писання, в якому детермінантом природного права і природно-правового принципу еквіваленту виступає Бог. «Хто інший, як не Бог, – риторично запитував Августин, – вписав у серця людей природне право?» Як видно, його уявлення про право в ряді моментів схоже з поглядами римських стоїків, юристів, Цицерона, зокрема, з їхнім трактуванням природного права. Установлений Богом порядок охороняється і керується, за Августином, законом. І нечесний той, хто не живе у злагоді із законом. Злагода же з Богом є віролюбна покора вічному закону. Як любові до Бога і любові до ближнього.

Корінь зла Августин вбачав у свободній волі людей. Особливо це небезпечно в справах віри. «Перш ніж розуміти, ми повинні вірити».

Людські мірки злочину чи провини, згідно з Августином, не збігаються з божественними. Є вчинки, на які люди дивляться осудливо, але які схвалені свідченням Бога і, навпаки, багато таких, котрі люди хвалять і які засуджені Богом. Різницю між провиною і злочином Августин встановлює в такий спосіб: «Коли неприборкана пристрасть псує душу і тіло – це провина; коли вона діє на шкоду іншому – це злочин». Їх причинами є або прагнення досягти яких-небудь благ або страх їх втратити. Ці блага в порівнянні з Царством Небесним – «презренні і низькі» [8, с. 124].

Таким чином, у своєму протиставленні «Граду Божого» і «Граду земного» Августиніві не вдається уникнути протиріч. Якщо земна держава є царство диявола, «неправди», то знецінюються політичні, соціальні і моральні інститути як установлення Бога, втрачається логічний зв'язок між божественним і людським правом, значення природного права, законів. Якщо земне суспільство здатне встановити серед себе «благий порядок» на основі божественних заповідей, то не можна визнати цю мету за справу гріховну. Протиріччям такому трактуванню були й тодішні християнські держави, в яких Августин, зважаючи на політичні реалії свого часу, визнає право держави на підтримку церкви і втручання в її боротьбу з єретиками і релігіями-суперниками. При цьому, обов'язок християн стосовно християнського правителя ставиться лояльність, покора, а в обов'язок церкви – бути наставницею в громадських чеснотах і проповідницею «братерства» [8, с. 132].

З часом церква східного обряду не сприйняла августинівського протиставлення «Граду Божого» і «Граду земного», вважаючи їх взаємозалежними. Однак питання про пріоритет духовної влади над світською залишався довгий час предметом протидій, оскільки недовго зберігалась і єдність у самій християнській церкві: у XI ст. вона розпадається на Західну і Східну (католицьку і православну).

Отже, християнство завдяки новому підходу до проблем мудрості людини збагатило філософську думку стародавніх часів, вплинуло на її наступний розвиток, що обумовило його панування в Європі.

Таким чином, римські мислителі творчо розвивали основні гуманно-правові ідеї грецьких філософів, які набули теоретичної завершеності і досконалості. У трактуванні Цицерона право виступає основою держави, його визначальним началом. Розвиваючи теорію полісної демократії, мислитель запропонував новий, змішаний тип держави – республіку, що має своїм началом природне право і волю народу, систему протистоянь, які попереджають виродження респу-

бліки в тиранію. За цих обставин просторість розроблених юристами загальнонотеретичних проблем права, його інститутів і понять поклала початок юриспруденції як самостійної науки. Завдяки їм римське право стало фундаментальним внеском у цивілізацію, що не втратив свого значення й у XXI столітті. У Середні віки римське право називали *ratio scripta* (писаний розум), що має актуальне значення в сьогоденні. У цій площині невід’ємне значення в історії цивілізації належить християнству. Сформульовані у Новому Заповіті моральні норми і принципи поведінки людей, суспільних відносин виразили загальнолюдські цінності – свободу, рівність, справедливість, працю, що значною мірою продовжують впливати на моральне очищення людини, на політичну і правову думку.

Основні напрями філософської думки щодо геронтології як феноменології мудрості набували актуального значення в країнах Західної Європи, насамперед у Голландії та Англії XVII ст., де панував лібералізм та соціалізм. У цей час буржуазія вимагала ліквідації станового ладу, встановлення юридичної рівності, забезпечення свободи та безпеки особи, приватної власності шляхом створення необхідних політичних і правових гарантій.

У зв’язку з цим ідеологи буржуазії прагнули відокремити питання політики, держави, права, релігії тощо. З цією метою вони зверталися до ідей природного права та договірного походження держави [11, с. 151]. Адже авторитет, на наш погляд, як норма соціально-психологічної поведінки в життєвому світі має підсилюватися розумом, інакше він не здатний досягти істини.

Цей час вимагав новітнього осмислення і пояснення фундаментальних основ світобудови, методів його пізнання, впровадження наукових здобутків у практику. Згідно з божественними настановами державність повинна сприяти суспільному благу, піклуватися про збереження миру та справедливості в суспільстві, організацію добродійного способу життя людини. Саме в цьому і полягала *запурука ідеї суспільного блага в геронтологічному контексті духовного капіталу мудрості*. Актуальними залишились також роздуми над сутністю природи людини як самоцінної істоти. Нового витлумачення потребували уявлення про державу, загальну організацію суспільства, моральні пріоритети. Ці питання перемістились у центр філософських пошуків нового часу.

Філософська думка цього періоду набула яскраво вираженого державно-будівничого характеру та спрямування. Останнє виявило

загрозу її політизації. Такі ідеологічні потреби зумовлювали межі соціально-філософського пошуку, визначали його напрямок, нерідко передували головним висновкам. Видатні філософи Нового часу – Ф. Бекон, Т. Гоббс та Дж. Локк в Англії, Р. Декарт та П. Бейль, Ш. Монтескє та Ж.-Ж. Руссо у Франції, Гуго Гроцій та Б. Спіноза в Нідерландах – були водночас ідеологами нового способу виробництва та суспільних відносин, що зароджувалися. Саме ці мислителі були світилами таланту в європейському просторі і увійшли в історію як фундатори нових методів пізнання в зростанні духовного капіталу мудрості.

Потужний економічний західноєвропейський розвиток (особливо таких країн, як Англія, Голландія, Франція та Німеччина) також висував свої теоретичні проблеми. Однією з головних серед них була проблема здобуття наукових знань та впровадження їх у практику.

При цьому, Голландія була першою країною, в якій у ході тривалої національно-визвольної війни вдалося встановити республіканський лад і розпочати будівництво держави на національній основі. Це дало могутній поштовх до наукового розвитку, у тому числі і в державно-правовій сфері. Фундаментальний внесок у розвиток не тільки голландської, але й європейської та світової політичної та правової думки, належить таким голландським мислителям, як Гуго Грацій та Барух Спіноза.

Згідно з теорією Гроція, існує право природне і право волевстановлене. Природне право, згідно з його концепцією, і є правом у повному розумінні цього слова і воно полягає у тому, щоб надавати іншим те, що їм вже належить, і виконувати покладені на нас відносно них обов'язки. Джерелом природного права є не чиясь воля, інтерес чи користь, а сама розумна природа людини як соціальної істини, якій притаманне прагнення до спілкування, але не будь-якого спілкування, а власне прагнення до спокійного, керованого власним розумом, спілкування людини із собі подібними. Відповідно до соціальної природи людини їй притаманна здатність до знання і діяльності згідно із загальними правилами. Це дотримання загальних правил спілкування і є, на думку мислителя, «джерелом так званого права у власному розумінні як відшкодування отриманої вигоди, обов'язок дотримуватися обіцянок, відшкодування шкоди, спричиненої з нашої вини, а також призначення людям заслуженого покарання» [94, с. 63]. Характеризуючи природне право як право у власному, вузькому розумінні слова, Гроцій зазначає, що право у більш широкому розумінні, тобто волевстановлене право, є правом, у кінцевому підсумку, оскільки воно не суперечить розумній природі людини і природному праву.